

ОБ АВТОРЕ

Баймагамбетова Алия Бериковна – докторант PhD, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: aliyabai88@gmail.com

МРНТИ 71.37.05

JEL Classification: L8

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-4-56-69>

«ТАРБАҒАТАЙ» ҰЛТТЫҚ ПАРКІНІҢ АУМАҒЫНДА ЭКОТУРИЗМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ОҢТАЙЛЫ МОДЕЛЬДЕРІ: ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ҰСЫНЫСТАРЫ

А. Б. Қалиева^{1*}, А. С. Ақтымбаева¹, А. Ж. Сапиева¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – мақалада жетекші елдердегі экологиялық туризмді дамыту және басқару тәжірибесін жүйелеп, оны Тарбағатай ұлттық паркінде енгізудің оңтайлы моделі қарастырылды.

Әдіснамасы – талдау, салыстыру, жалпылау сияқты жалпы ғылыми әдістері қолдана отырып, зерттеу жұмысы жүргізілді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – жүргізілген зерттеу нәтижелер негізінде берілген модельдер Тарбағатай ұлттық паркінде қолдануға қабілетті екенін көрсетті. Ұлттық парктерді дамытудың шетелдік тәжірибесі негізінде «Тарбағатай» ұлттық паркін дамытудың оңтайлы моделі ұсынылды.

Зерттеу нәтижелері. Тарбағатай ұлттық паркін Қазақстандағы жас парктердің бірі болғандықтан, дамыту жұмыстары жүргізіліп жатқанын көруге болады, алайда әлі де болса атқарылуы тиіс жұмыстар тізбегі бар. Шет елдердегі ұлттық парктерді ұйымдастыру және басқару тәжірибесін талдау арқылы оның жекелеген компоненттерін Тарбағатай ұлттық паркі қызметін жетілдіру кезінде пайдалануға болатындығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: экологиялық туризм, экологиялық туризмнің экологиялық қауіпсіз нысандары, табиғатқа бағдарланған туризм, экологиялық туризмді басқарудың әлемдік практикасы, мемлекеттік басқару.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруымен AP08855888 «Экологиялық туризмді аумақтық ұйымдастыру арқылы Қазақстанның ұлттық парктерінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету» жобасы аясында дайындалды.

КІРІСПЕ

Қазіргі туризм индустриясында бірнеше негізгі тенденцияларды бөліп көрсетуге болады, олардың арасында тұрақты және экологиялық туризмге деген сұраныс маңызды орын алуда. И. Н. Панов еңбегінде қазіргі заманғы туристік сала уақыт өткен сайын «тұрақты» туризм түріне айналуға деп көрсетілген. Туристер санының көбеюі курорттар мен бағыттардың экологиялық тазалығына, табиғи кешендер мен туристік ресурстардың сақталу аспектілеріне аса мән беріледі. Сондықтан көптеген елдер үшін экотуризм ұлттық экономиканың негізгі саласы болып табылады.

Экологиялық туризмнің танымалдылығының артуы оған теоретиктердің де, практиктердің де қызығушылығын арттырады. Экотуризмдегі ең танымал зерттеу бағыттары-теориялық зерттеулер (экотуризмнің жекелеген түрлерін сипаттау, экологиялық туризмді дамыту туралы пікірталас мәселелері және осы саланың тұрақтылығы мәселелері) И. Н. Панов, Ю. В. Фаронова, Е. В. Алексеева, Л. И. Егоренков, Г. В. Мишечкин, С. Н. Голубничая, Г. Понеделко, Ю. Квашнин, А. Гутник, О. Трофимова сияқты ресей ғалымдарының еңбектерінде, сондай-ақ экологиялық туризмнің сипаттамасы, жекелеген өңірлердегі, елдердегі экологиялық туризмді басқару мәселелері Н. М. Donohoe, R. D. Needham, P. F. J. Eagles, T. Sandwith, C. Shine, L. Hamilton, D. Sheppard, A. Zalatan, A. R. Gaston, A. Allcock, B. Jones, S. Lane, J. Grant шетел авторларының жұмыстарында көрініс тауып мақаланың әдебиеттер негізін құрады. Сонымен қатар экологиялық туризм туралы энциклопедияларда, заң аясында қолданылып, зерттеу жұмыстарына негіз болды.

Қазақстанда да экологиялық туризм басым бағыт ретінде қарастырылуда. Туристік саланы дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасында (Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 406 қаулысымен бекітілген) негіз қалаушы бес тұжырымдаманың бірі «экотуризм және экологиялық ағартуды, оның ішінде ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда дамыту» мақсаты айқындалды [1]. Сол себепті, COVID-19 пандемиясы және шектеу шаралары жағдайына қарамастан, экологиялық соқпақтардың жұмыс істеуі, жекелеген ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда (ЕҚТА) туризмді дамыту, экологиялық ағарту жөніндегі бағдарламалар және т. б. табысты тәжірибе қалыптасып үлгерді, сондай-ақ, бұрын қол жетімді емес және салыстырмалы түрде қол жетімсіз деп саналған көптеген аймақтар бүгінде туризм саласын белсенді түрде дамытуда.

Бір жағынан, Е. В. Алексеева сияқты орыс зерттеушілерінің еңбегінде туристік ағымның артуы аймақтар мен елді мекендерге көптеген пайда әкеледі, екінші жағынан, экологиялық жүйелердің тұтастығына және экотуризмнің иррационалды дамуына қауіп төндіреді. Сондықтан экологиялық туризмді дамытудың озық тәжірибесін, осы қызмет саласын басқару жүйесін ескеру қажет. Әлемде және жекелеген елдерде ең табысты және осы саладағы заманауи трендтерді ескере отырып, Қазақстанда, әсіресе, Тарбағатай ұлттық паркінде қолданылатын тәжірибені анықтау қажет. Алайда, ескерілуі тиіс факторларды ұмытпау қажет. Мысалы, ауылдық өңірлердегі туризмнің кеңеюіне қарай әлеуметтік-мәдени және экологиялық әсер де арта түсетіні көпшілік мойындаған. Тұрақты даму тақырыбы мен тұжырымдамасының өзі Г. Брундтландтың «Біздің ортақ болашағымыз» (1987) есебінен бастау алады, онда қоршаған ортамен тепе-теңдікте тұрақты әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамасы алғаш рет дүниежүзілік деңгейде ресми түрде жарияланды. Ықтимал әсерді белгілі бір туристік жобаның немесе бағдарламаның барлық кезеңдерінде негізгі экологиялық, экономикалық және әлеуметтік-мәдени факторларды ескеруді қамтамасыз ету арқылы азайтуға болады, дегенмен іс жүзінде бұл оңай емес.

Тұрақты туризм, әдетте, тұрақты жергілікті экономиканың, жергілікті мәдениеттің және жергілікті ортаның қолайлы және қалауына әсер ету деңгейімен теңгерімді үйлесімін білдіреді. Шын мәнінде пайдалы болу үшін [тұрақты туризм] сонымен бірге онда тұратын және жұмыс істейтін адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғауға бағытталуы керек.

Сондықтан Тарбағатай ұлттық паркінде экологиялық туризмді дамытудың негізгі принциптерін айқындау қажет әрі экологиялық туризмді дамытудың оңтайлы түрін енгізіп, ұлттық парк аймағының жұмыс істеуін ілгерілету қажет. Осы мақаланың мақсаты да экологиялық туризм саласын басқарудың озық тәжірибелеріне шолу жасап және тәжірибені жинақтау арқылы Тарбағатай ұлттық паркіне сай модельді ұсыну.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Тарбағатай ұлттық паркі – Қазақстандағы ең жас саябақ. Тарбағатай ұлттық паркі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 маусымдағы № 382 Қаулысына сәйкес құрылды [2]. Ұлттық паркті ұйымдастыру үшін негіз: биологиялық және ландшафтық әртүрлілікті сақтау, ерекше экологиялық, ғылыми, тарихи-мәдени және рекреациялық құндылығы бар бірегей табиғи кешендер мен мемлекеттік табиғи қор объектілерін табиғи қорғау мақсатында пайдалану.

Тарбағатай ұлттық паркі салыстырмалы түрде жаңа бағыт болып табылады, дегенмен ұлттық парк аумағында жұмыстар легі жүргізіліп жатыр. Ауданға тән ерекше табиғи және мәдени ерекшеліктер келушілерді қызықтырды, бірақ қазіргі таңда олардың саны аз, бұл қол жетімділіктің, тиісті ыңғайлылықтың болмауымен және ұлттық парк туралы мәліметтің аз болуымен түсіндіріледі. Аймақты зерттеу нәтижелері 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Аймақты зерттеу нәтижелері

Сипаттама	Тарбағатай ұлттық парк мен орналасқан аумағына сипаттама
Аумағы	143 550,5 гектар
Орналасқан жері	ШҚО Үржар ауданы, Үржар ауылында
Экономикалық қызметтің негізгі түрлері	Ауыл шаруашылығы, туристік қызметтер
Халық саны	78 235
Маусымның созылуы	Маусым айының ортасынан қазан айына дейін
Туризмнің экономикалық маңызы	Төменгіден орташа деңгейге дейін; негізгі қызметтер, соның ішінде тұру, тамақтану, көлік қызметтері
Туризм түрі	Экотуризм / тарихи – мәдени туризм
Ескерту – [3] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған	

Тарбағатай мемлекеттік ұлттық табиғи паркінде (МҰТП) бекітілген 4 туристік маршрут бар. Атап айтқанда: 1 маршрут – «Қарабас», 2 маршрут – «Алет», 3 маршрут – «Әлемді», 4 маршрут – «Қусақ». Төменде маршруттар бойынша қазіргі таңда келген туристер саны көрсетілген (Кесте 2). Маршруттар мен соқпақтардың жалпы мәлімделген ұзындығы – 499 км, жаяу – 13 км, автомобиль жолдары – 486 км құрайды.

Кесте 2 – Жыл бойынша туристер саны, адам (МҰТП деректері бойынша)

Атауы	Жылдары				
	2018	2019	2020	2021	2022
Қарабас	-	-	-	89	290
Әлет	-	-	-	89	290
Әлемді	-	-	-	-	-
Қусақ	-	-	-	-	-
Барлығы	-	-	-	186	580
Ескерту – [3] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған					

Ұлттық парк аумағында турист саны тек 2021 жылдан бастап парк аумағына келіп бастаған, алайда екі жыл ішінде турист саны артты. Себебі, ұлттық парктің құндылығы мен бірегейлігі оның даму мүмкіншіліктерін жоғарлатады: табиғи кешендердің жақсы сақталуы; айтарлықтай ландшафттық әртүрлілік; биологиялық әртүрліліктің жоғары деңгейі; генетикалық ресурстардың бірегейлігі (өсімдіктер мен жануарлардың сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлері, соның ішінде Қызыл кітапқа енгізілген); жоғары рекреациялық жарамдылық (аумақ туризмді қоса алғанда, рекреацияның әртүрлі түрлері үшін тамаша мүмкіндіктерге ие); көркемділік, жоғары эстетикалық қадір-қасиеттер (бірегей визуалды сипаттамалары бар табиғи құбылыстардың едәуір санының болуы, ландшафттың жоғары әртүрлілігі және жалпы рельефтің ерекше эстетикалық қасиеттері, мәдени ландшафттың құнды жерлерінің органикалық қиылысуы); тарихи-мәдени құндылығы (мәдени мұраның аса құнды объектілерінің: тарих, мәдениет, археологияның аса көрнекті ескерткіштерінің болуы) (Кесте 3).

Кесте 3 – Тарбағатай ұлттық паркінде туризмнің даму шарттары

Әсер етуші факторлар	Тарбағатай ұлттық паркінің жағдайы
Туризмді бақылау	Министрлікке, әкімдікке бағынады
Әсер етуші қауымдастықтар	Жергілікті халық, қызметкерлер, белсенді топтар
Әлеуметтік-мәдени салдары	Инфрақұрылымның жақсаруы, жергілікті халықтың мәдени деңгейінің өсуі
Экономикалық салдары	Туризмнен кірістердің жоғарлауы, жаңа жұмыс орындары
Қоршаған ортаға әсері	Экологиялық туризмнің дамуына үлес қосуы
Жергілікті туризмнің болашағы	Оптимистті түрде қарау, дамудың алғашқы кезеңдеріндегі туризм; қоғамдастықтың хабардарлығы мен сыртқы қолдау қажет
Ескерту – [3] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған	

Сондықтан, Тарбағатай ұлттық парк үшін тұрақты дамудың жаңа модельдерін іздеу – бұл инклюзивті процесс. Ол процеске барлық мүдделі тараптар, соның ішінде жергілікті қоғамдастық пен жеке сектор, мемлекет қатысуы керек. Туризмді дамыту қоғамдастық құрудың баяу процесін қажет етеді, әсіресе қарапайым мүдделі тараптардың (тұрғындар, кәсіпкерлер, саясаткерлер және туризмді жақтаушылар) мақсат талаптарымен ұштастырылуы керек. Тарбағатай ұлттық паркінің аймағында шешілуі тиіс белгілі мәселелері мен бірге дамыту мүмкіндіктері жоғары. Себебі, Тарбағатай мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің рекреациялық жағынан маңызы зор, ол өз келушілеріне орасан зор мүмкіндіктер ұсынады. Мұнда ауылдық және ғылыми (ботаникалық, зоологиялық және т. б.), оқу сияқты экологиялық туризмнің түрлерін ұйымдастыруға болады. Геологиялық және палеонтологиялық объектілердің едәуір саны, рельефтің әртүрлі формалары келушілердің едәуір санын тарта отырып, үлкен қызығушылық тудырту мүмкіндігі бар. Бұл нысандар сонымен қатар рекреациялық бірегейлікке ие және танымдық туризмнің ерекше құнды ресурсы болып табылады. Сол себепті, Тарбағатай ұлттық паркінде туризмді дамытуды қолдау келесі әрекеттерде көрсетілуі тиіс:

1) Туризмді заңнамалық және мемлекеттік қолдау. Осыған байланысты, жер заңнамасының аумағында да, шаруашылық пайдаланудан алып тастамай, оның шекарасына енгізілген жерлерде де жалдау қатынастары бөлігіндегі ережелерін нақтылау қажет. Бірінші кезекте күш-жігерді нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру. Экотуристік саланың қоршаған ортаны қорғауға және демалушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге деген қызығушылығы экотуристік маршруттарды, туристік қызметтерді сертификаттауды кеңінен енгізуде көрініс табылуы керек. Бұл үшін ұлттық парк әкімшілігі мен жоғары тұрған билік құрылымдары тарапынан сауатты құрылған және жолға қойылған басқарушылық қызмет қажет.

2) Ұлттық парктің туристік өнімдерін ішкі және сыртқы нарықтарда сату және жылжыту.

3) Ұйымдастырылған туризм мен демалысты ұйымдастыруға жауапты персоналды даярлау және оқыту жүйесін әзірлеу. Бұл жүйеде ұлттық парк серіктестерінің (шенеуніктер, қоғам өкілдері және басқа да мүдделі тараптар) оқыту және біліктілікті арттыру бағдарламаларына қатысуын қарастыру өте пайдалы.

4) Ұлттық парктердің танылуын, олардың табиғат қорғау және рекреациялық мақсатын қамтамасыз ететін тетікті әзірлеу (брендинг тетігі).

Осы тұста, туристік индустрияны дамытудың тұрақтылық мәселелері аса маңызға ие. Туризмнің экологиялық қауіпсіздігі – бұл табиғи аумақтардағы туризмді басқаруда сауатты көзқараспен, сондай-ақ ресурстардың басқа түрлерін тартумен қамтамасыз етілуі мүмкін даму тұрақтылығының көрсеткіштерінің бірі. Сол себепті, Тарбағатай ұлттық паркінің қолайлы модель типінде дамыту қажеттілігінің маңызы жоғарлайды.

Табиғат негізгі туристік ресурс болып табылатын елдер бар, мысалы Солтүстік Еуропаның дамыған мемлекеттері және Африка мен Оңтүстік-Шығыс Азияның дамушы экономикалы елдері. Бірінші жағдайда мемлекеттер экологиялық қауіпсіздікті (және бірінші кезекте экологиялық туризмді) инфрақұрылымдық қамтамасыз етуге, екінші жағдайда мүмкіндігінше көп келушілерді тартуға назар аударады. Бұл табиғи аумақтарда туризмді дамытудың шетелдік тәжірибесін және оның қауіпсіз және тұрақты дамуын зерттеу мәселелеріне көбірек назар аудартуды талап етеді [4].

Көптеген елдерде «жаңа ұрпақ» стратегиялары әзірленуде және енгізілуде, сол арқылы тұрақты туризмнің өзекті мәселелері шешілуде. Қорғалатын аумақтар көптеген ұлттық стратегиялардың негізгі элементі болып табылады, сонымен қатар аумақтарды сақтау ғана емес экологиялық қауіпсіздікті дамыту мақсатын көздейді. Норвегия, Швеция, Португалия, Австралия және тағы басқалар бүгінде тұрақты туризмді дамытушы дестинациялар ретінде орын алуда [4].

Табиғатқа бағытталған туризм түрлері бұқаралық туризмнің жағымсыз салдарын жоюдың тәсілі болған кезде жағымды мысалдарымен қатар табиғи аумақтарды туристік бизнеске тарту олардың деградациясына және рекреациялық қасиеттердің жоғалуына әкелгенде теріс жақтары да бар. Экотуризмді дамыту бойынша прогрессивті нәтижелері бар елдердің: Австралия, Ұлыбритания, Германия, Норвегия, АҚШ, Канада, сондай-ақ экотуризм дамып жатқан елдердің тәжірибесі қызығушылық тудыртады: Кения, Ботсвана, Бразилия, Қытай, Малайзия, Моңғолия және т. б.

Әлемдегі және жекелеген елдердегі экологиялық туризмді басқару тәжірибесіне шолу жасау арқылы, бұл елдердегі экотуризмді дамыту мен басқарудың модельдерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Модельдерді таңдау барысында ескерілген негізгі параметрлер:

- экотуризмді басқарудағы мемлекеттің рөлі;
- табиғи аумақтардың ауданы, олардың елдердің ауданымен арақатынасы;
- ландшафттардың түрлену және игерілу деңгейі;
- туристік индустриядағы және аумақтарды жылжыту бағдарламаларындағы табиғатқа бағыттылық;
- туристер арасында табиғи аумақтардың қажеттілігі (ішкі немесе келу туризмі үшін басымдылық);
- табиғи ортадағы туристік ағындарды басқарудың тиісті тәсілдері (жұмсақ, қатал, жоқ);
- туристік ресурстар жүйесіндегі ЕҚТА-ның орны, оларды пайдалану және туристік салаға тарту ерекшеліктері (ЕҚТА объектілерін басқару ерекшеліктері, ЕҚТА аумақтарын инфрақұрылымдық қамтамасыз ету).
- ЕҚТА объектісінің туристік өнімін жылжыту технологиялары, шаруашылық қызметтің әртүрлі түрлерін аумақтың табиғат қорғау және ағарту функцияларымен үйлестіру мүмкіндіктері.

Нәтижесінде біз осы бағыттағы жетекші елдерде экологиялық туризмді дамытудың моделін анықтадық. Оларды толығырақ қарастыратын болсақ:

Бірінші модель АҚШ, Канада, Австралия және т. б. сияқты елдерге тән, бұл елдерде үлкен аумақтар, урбанизацияның жоғары деңгейі бар, бұл халықтың ірі қалалар мен елді мекендерге шоғырлануы, демек халықтың ел аумағы бойынша біркелкі бөлінбеуіне әкеледі. Табиғи әлеуеттің рекреациялық дамуы бар, бірақ пайдалы қазбаларды өндіру орындарында, ірі ауылшаруашылық кластерлерінде және ірі қалалардың орналасуы мен әсер ету аймақтарында ландшафттар айтарлықтай өзгерді, бұл көптеген жағдайларда көптеген экологиялық проблемаларды тудыруда [5]. Соңғысы экологиялық қауіпсіздікті, оның ішінде туризм арқылы қамтамасыз ету мәселелеріне назар аударады. Басқаша айтқанда, бұл жерде экологиялық туризмді дамытудың драйверлері үлкен табиғи (оның ішінде қорғалатын) аумақтар және халықтың өмір сүру сапасына әсер ететін экологиялық проблемалар болып табылады. Бұл ұлттық туристік өнім құрылымында туризмнің табиғатқа бағытталған түрлерінің маңызды орнын анықтайды. Бұл ретте экодестинацияларға туристік ағынды ішкі және сырттан келетін туристер құрайды.

Экологиялық туризмнің маңызды рөлі мемлекеттің оны дамыту мәселелеріне деген жоғары қызығушылығын тудырады. Сонымен қатар, негізгі экотуристік қызмет ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда, әдетте, ұлттық саябақтарда шоғырланған. Бұл модель елдерінде ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда экотуризмді дамытудың ұзақ тәжірибесі бар, бұл үлкен алаңдармен бірге туристік

ағындарды жұмсақ реттеуге мүмкіндік береді (бөлу және сауатты логистика, экологиялық бағыттардың әртүрлілігі және ұлттық саябақтардағы қызмет түрлері).

Бірінші модель үшін туристерге қол жетімді ЕҚТА аймақтарында дамыған туристік инфрақұрылымның болуы, мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін қол жетімді маршруттар бар, туристерді орналастыру және демалу аймақтары жабдықталған, гидтер мен аудио нұсқаулықтар жасалған, білім беру бағдарламалары бар әр түрлі жас топтары үшін барлық жағдайлар қарастырылған. Ерекше қорғалатын аумақтарды мемлекеттік органдар басқарады, дегенмен әр түрлі елдерде экологиялық туризм мәселелерінде жеке сектормен және қоғамдық ұйымдармен өзара әрекеттесудің өзіндік ерекшеліктері бар [5].

Мысалы, АҚШ-та экологиялық туризм ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда белсенді дамып келеді, оларды басқару және реттеу әртүрлі ұлттық департаменттердің, сондай-ақ жеке сектордың жауапкершілік аймағында орналасқан. Бұл ежелгі ұлттық парктер елі, шамадан тыс туристік ағымның салдарын азайту, сауатты логистика және табиғи аумақтардағы қызметтің алуан түрлілігі бойынша сәтті тәжірибе жинақталған [6].

Екінші модель Солтүстік Еуропа елдеріне тән: Норвегия, Швеция, Финляндия, Исландия. Бұл урбандалу деңгейі жоғары және халық біркелкі бөлінбейтін дамыған елдер. Алайда қалдықтарды кәдеге жарату мен «жасыл» технологияларды пайдаланудың озық практикасының арқасында мұнда экологиялық проблемалар барынша азайтылады, ал туризм саласында тұтастай алғанда тұрақтылық пен экологиялық қағидаттары белсенді қолданылады [7].

Норвегия экологиялық туризмнің көшбасшыларының бірі болып табылады. Норвегияның қорғалатын табиғи аумақтарында туристерді Солтүстік табиғаттың ерекше әсемдігі, сондай-ақ триатлонды қоса алғанда, экстремалды спорт түрлерімен және көпкүндік жаяу турлар сияқты неғұрлым тыныш іс-шаралармен айналысу мүмкіндігі қызықтырады. ЕҚТА ел аумағының шамамен 15 %-ын алып жатыр. Ерекшеліктер ретінде стандартты емес ЕҚТА басқару жүйесін атап өткен жөн. Ұлттық деңгейде ЕҚТА мәселелерімен қоршаған ортаны қорғау агенттігі (Miljødirektoratet) айналысады. «Табиғи әртүрлілікті сақтау туралы» заңда айқын қоғамдық сипатқа ие ЕҚТА құру рәсімі егжей-тегжейлі сипатталған. Тиісті шешімдердің жобалары алдын ала жарияланады, мүдделі тұлғалармен және жергілікті билік органдарымен талқыланады. ЕҚТА-ны басқарудың жергілікті және аймақтық биліктерді тарта отырып, мемлекетаралық деңгейдегі тәжірибесі, сондай-ақ ЕҚТА мәртебесін құру және өзгерту процесін егжей-тегжейлі реттеу және жариялау назар аударуға тұрарлық [8].

Норвегияда эко-қауіпсіз туризмді дамытудың тағы бір тетігі «экологиялық тұрақты бағыттар» бағдарламасы болып табылады. Экологиялық тұрақты бағыт сертификаты-туристік бағыттар үшін жалғыз скандинавиялық сертификат. Оның мақсаты жергілікті өмір салтына қамқорлықпен, мәдени мұрамен және өңірдің экономикасымен байланысты бастамалар мен кәсіпорындарды дамытуды қолдау және жеке кәсіпкерлер саябақтардың сервистік инфрақұрылымын қолдау және дамыту үшін маңызды, өйткені олар келушілерге қызметтердің негізгі бөлігін ұсынады. Парктердің басшылығы қажетті қолдауды қамтамасыз етеді – мысалы, жыл сайын даулы мәселелер мен одан әрі даму бағыттарын талқылау үшін гидтер жиналысын ұйымдастырады. Парк пен жергілікті ынтымақтастық жергілікті муниципалитеттердің даму драйвері ретінде қызмет етеді [9].

Жетекші елдерде экотуризмді дамытудың үшінші моделі Еуропаның бірқатар дамыған елдерін қамтиды, негізінен Батысты қамтиды. Бұл елдер экономикалық дамудың ұзақ жолынан өтті және олардың аумақтарында антропогендік әсер ету кезінде біршама өзгеріссіз табиғи кешендер аз қалды. Сонымен бірге, ерекше қорғалатын аумақтарды құру алғашқы кезеңдерде жер иелері мен мемлекеттік органдардың жерді экономикалық пайдаланудан шығару ниеті арасында қақтығыстар туды. Сондықтан үшінші модель елдеріндегі ЕҚТА заманауи жүйесі – бұл бірқатар ымыралар мен салмақты шешімдердің нәтижесі. Осының ішінде Ұлыбританияға тоқтайтын болсақ.

Ұлыбритания басқа Еуропа елдеріне қарағанда басқаша ұйымдастырылған. Табиғи аумақтық кешендерді мемлекеттік қорғаудың қалыптасқан жүйесі мөлшері мен шығу тегіне қарамастан, барлық ЕҚТА-ны өз назарында ұстайды. Ауыл шаруашылығын индустрияландыруға байланысты Ұлыбританияның ұлттық парктерінің міндеті шағын фермаларды насихаттау және қолдау болды, онда адам мен табиғат

арасындағы байланысты бұзатын технологияларсыз өзара үйлесімде дамиды. Ұлыбританияның ЕҚТА-ның көпшілігі көп мақсатты ие және қоршаған ортаны қорғау аймақтарын егжей-тегжейлі жіктеу мүмкін емес. Мұнда жабайы табиғаттың белгілі бір сақталуымен экономикалық қызмет белсенді жүргізілуде, дәстүрлі өмір салты бар ауылдар бар, оларға бару, әдетте, ұлттық саябақта болу бағдарламасына кіреді [10].

Ұлыбританияның көптеген саябақтарында демаркацияланған шекаралар жоқ және олар адамдар тұратын және жұмыс істейтін ашық ауылдық жерлер болып табылады. Осылайша, келушілер саябақтың «шекараларына» кіре алады. Бұл тек Ұлыбритания жүйесімен шектелмейді, өйткені бүкіл Еуропада басқа да ұлттық парктердің әртүрлі мысалдарын табуға болады.

Экологиялық туризмді дамытудың төртінші моделі Шығыс Еуропа елдеріне және бұрынғы КСРО республикаларына, соның ішінде бірегей табиғи кешендерді сақтаудың сәтті тәжірибесі қалыптасқан Ресейге тән. Көрші мемлекет Ресейдің дамыту моделін талдайтын болсақ, Ресей Федерациясының ЕҚТА-ны қайта құру нақты және виртуалды кеңістіктегі сыртқы ұйымдастырушылық ортамен өзара әрекеттесу кезінде аумақтарды дамытудың жаңа перспективаларын ашуда. Ресей Федерациясының ЕҚТА-ны жаңа басқаруымен қашықтық деңгейі төмендейді және жергілікті халықтың тіршілігін қамтамасыз ету үшін жаңа ресурс ашылады, жаңа жұмыс орындары құрылады, жас мамандардың кету қарқыны төмендейді. Ресейде экологиялық туризмді ұйымдастырудың негізі ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың дамыған желісі болып табылады. Федералды заң ЕҚТА-ның алты санатын анықтады, олардың үшеуі (қорықтар, ұлттық және табиғи парктер) экотуристік қызметті жоспарлау мен жүзеге асыруда үлкен рөл атқарады. ЕҚТА туризмінің ерекшелігі оның экологиялық білімге және келушілерді оқытуға бағытталуы болып табылады, бұл көптеген ғалымдар, өнер қайраткерлері өткен табиғи ортаның жоғары білім беру және тәрбиелік құндылығына байланысты [11].

Ұлттық парктің басты ерекшелігі «рекреациялық қызметті қамтамасыз етуге және жүзеге асыруға, дене шынықтыру мен спортты дамытуға, сондай-ақ туристік индустрия объектілерін, мұражайлар мен ақпараттық технологияларды орналастыруға» тікелей арналған рекреациялық аймақтың болуы болып табылады. Алайда, ұлттық парктің аумағында рекреациялық қызметті ұйымдастыру арнайы қорғау режимін сақтаған жағдайда ғана мүмкін болатынын ұмытпау қажет. Табиғи парктер өз қызметінің негізгі мақсаттарының бірі-демалыс пен туризмге ие. Заңнамаға сәйкес, табиғи парктер «Ресей Федерациясының субъектілері басқаратын экологиялық рекреациялық мекемелер болып табылады, олардың аумақтарына айтарлықтай экологиялық және эстетикалық құндылығы бар табиғи кешендер мен объектілер кіреді және экологиялық, білім беру және рекреациялық мақсаттарда пайдалануға арналған». Табиғи парктер үлкен дәрежелер жеке білім беру туризмін ғана емес, сонымен қатар келушілердің едәуір санын қамтитын жаппай туризмді дамытуға бағытталған [12].

Осылайша, тандалған модельдер әлемдегі экологиялық туризмді басқарудың озық тәжірибесін жинақтайды. Қазақстандағы индустриясындағы экологиялық туризмді реттеу практикасын есепке алу арқылы, Тарбағатай ұлттық паркінде жұмыс істеу ерекшелігі негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Өйткені, көріп отырғанымыздай, басқарудың әр моделі барлығы бірдей қолайлы емес, алайда оның ішінде белгілі ерекшеліктерін қолдануға болады.

Нәтижелермен талдау. Осы талданған модельдер негізінде, Тарбағатай ұлттық паркінде практикалық жүзінде шетелдік тәжірибені қолдану керек. Себебі, Тарбағатай ұлттық паркі жаңадан ашылған парк болғандықтан, шетелдік және отандық тәжірибе аса маңызды болып табылады. Экологиялық туризмді дамытудың озық тәжірибелерін талдау негізінде, Тарбағатайда мүмкін бейімделу үшін бірнеше ұсыныстар жасауға болады. ЕҚТА-ны дамыту құралдарының тиімділігін дәлелдегендер арасында:

- Экологиялық ағарту әлеуметтік-мәдени бағдарламалау құралы ретінде. келушілерді экологиялық туризм қағидаттары, ЕҚТА өңір, ел және бүкіл әлем ауқымында табиғи мұраны қорғау және сақтау қажеттігі, биоалуантүрлілікті сақтаудың маңыздылығы туралы ақпараттандыруға бағытталған түрлі бағдарламалар мен іс-шаралар ЕҚТА-ға бару тәжірибесін байытуға және ЕҚТА-ға бару модельдерін қалыптастыруға көмектеседі және қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауды қалыптастырады;

- Шағын және орта кәсіпорындармен жұмыс сервистік толтыру құралы. Мұндай кәсіпорындарды ЕҚТА-да сервистік қызмет көрсетуге тарту жергілікті экономиканың дамуына және табиғи аумақтың бірегейлігін қалыптастыруға ықпал етеді.

- Аумақты функционалды ұйымдастыру құралы ретінде икемді аймақтарға бөлу. Мұндай аймақтарға бөлу табиғатты пайдаланудың оңтайлы режимдерін құруға мүмкіндік береді. ЕҚТА-ның жекелеген учаскелері жеке меншікте болуы мүмкін екенін халықаралық тәжірибе көрсетіп отыр. Мысалы, Тарбағатай ұлттық паркінде қазіргі таңда төрт туристік маршруты бар және негізгі аумағы – 143 550,5 га жерді алып жатыр. Бұл аумақты жалға беретін болса, бұл ұлттық паркке табыс көзін жоғарлатып, экономикалық тиімділігін жоғарлатады.

- Туристтің тәжірибесін жылжыту құралы ретінде басқару. Осы тұжырымдама аясында табиғи аумаққа бару – бұл сапарға дейін басталатын, демалыс орнын таңдағанда аумақпен танысудан басталатын және одан кейін жалғасатын күрделі тәжірибе. Ол үшін интернет-арналар (веб-сайттар, әлеуметтік желілер) арқылы жұмыс істеу есебінен келушілермен тұрақты коммуникация орнату және ниеттестік бағдарламаларын қалыптастыру қажет [13]. Орналастыру және жылжыту сияқты жеке элементтермен жұмыс істеу үшін ғана емес, ЕҚТА-ға барудың жалпы әсеріне ерекше назар аудару керек. Себебі қазір Тарбағатай ұлттық паркінің танымалдылығы өте аз, бұл маркетингтік құралдардың тиімді жасалмай жатқандығын, әрі жас парк екенін ескере отыра, ел ішінде танымалдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

- Билік органдары тарапынан экологиялық туризм мәселелеріне назарды күшейту, нормативтік-құқықтық тетіктер, стандарттау және сертификаттау жүйелері арқылы экотуризмді басқару құралдарын кеңейту, туристік ағындарды басқаруда жұмсақ тәсілдің қатаң, аймақаралық өзара іс-қимылдан басым болуы, әртүрлі деңгейдегі және мақсаттағы экологиялық маршруттарды дамыту мәселелеріне қызығушылықты арттыру. Мемлекеттік қолдаусыз ұлттық парк аймағында экотуризмді дамыту мүмкін емес [14]. Тарбағатай ұлттық паркінде де дәл сондай жергілікті билік өкілдерінен бастап, республикалық деңгейге дейін қолдаулар көрсетілуі тиіс.

- Халықтың цифрлық сауаттылығын арттырудың жалпы тенденциялары көптеген экологиялық қауіпсіз бағыттардың туризмді дараландыру тенденциясын ескере отырып, саяхатшылар үшін мобильді қосымшалар жасауына әкелді. Дестинацияның ақпараттық қолжетімділігі неғұрлым жоғары болса, туристер арасында оның танымалдығы соғұрлым жоғары болады. Сондықтан Тарбағатай аймағы туралы көп жақты ақпаратты таратып танымалдылық деңгейін арттыру қажет.

Тарбағатай ұлттық паркінде қазіргі даму сатысында ілгерілеу аса көрінеді. Тарбағатай МҰТП аумағы түрлі тарихи кезеңдерге жататын археология, тарих және мәдениет ескерткіштеріне бай. Олар ресми түрде мемлекет тарапынан ерекше қорғалмайтындығына қарамастан, олардың барлығы үлкен тарихи-мәдени маңызға ие және болашақ ұрпақ үшін мұқият қарауды, мұқият зерттеуді және сақтауды қажет етеді. Ұлттық парк аумағының рекреациялық құндылығын талдау экологиялық туризмнің көптеген түрлерін (ауылдық, ғылыми, оқу және т.б.) ұйымдастыруға болатындығын көрсетті [15]. Тарбағатай МҰТП-нің барлық кластерлік учаскелерінің Шығыс Қазақстан облысының ірі өнеркәсіптік орталықтарынан едәуір қашықтығына, халықтың тығыздығының аздығына, жол инфрақұрылымының нашар дамығанына және табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың тарихи қалыптасқан жүйесіне байланысты іс жүзінде бүкіл аумақ табиғи жағдайда сақталған. Тек жоғарыдағы көрсетілген модельдер негізінде ұлттық парк аумағын дамыту қажет. Аймақтың табиғи экожүйелерінің тұрақты дамуы мен жұмыс істеуі үшін түбегейлі фондық және экономикалық қызметке тартылған трансформацияланған табиғи кешендер арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажет. Ұлттық парктің экожүйелері биоалуантүрлілік пен құрылымның ерекшелік эталоны болып қалуы тиіс [16].

Осылайша, талдаған модельдер әлемдегі экологиялық туризмді басқарудың озық тәжірибесін жинақтайды. Қазақстан индустриясында экологиялық туризмді реттеу практикасын есепке алу негізінде жүзеге асырылуы тиіс экодестинациялардың жұмыс істеу ерекшелігіне негізделген. Жоғарыда талданған экологиялық туризмді ұйымдастырудың модельдері бәрі бірдей Тарбағатай ұлттық паркі үшін қолайлы емес, алайда әр модельден ұлттық парк үшін қолайлы жағын алып, адаптивті модельін ретінде қарастыра отыра, ұсынуға болады.

Сонымен қатар, алдыңғы қатарлы тәжірибелерді, сараптамалық пікірлерді және туризм индустриясының жалпы тенденцияларын зерттеу негізінде Тарбағатай ұлттық паркінде адаптивті модель (Сурет 1):

Сурет 1 – Тарбағатай ұлттық паркін дамытудың оңтайлы моделі

Примечание – авторлармен жасалған

Осы оңтайлы модельді қолдану үшін Тарбағатай ұлттық паркінің алдында бірнеше мақсаттар бар:

- Ұлттық паркті басқарудың ұзақ мерзімді мақсаты парктің барлық басқа міндеттері мен осы түпкі мақсатқа қол жеткізуге бағытталған ілеспе іс-шаралар бағынатын парктің табиғи кешендері мен экожүйесін табиғи (бұзылмаған) жай-күйде сақтау болып табылады;

- МҰТП-ны басқарудың екінші ұзақ мерзімді мақсаты ұлттық парктің аумақты аймақтарға бөлуге сәйкес қорғалатын табиғи кешендерді, табиғи және тарихи объектілерді экологиялық-ағарту, ғылыми, туристік, рекреациялық және шектеулі шаруашылық мақсаттарда реттеп, шектеулі және ғылыми негізделген пайдалануы болып табылады.

- МҰТП-ны ұзақ мерзімді басқарудың үшінші мақсаты қорғау аймағындағы табиғи ресурстарды теңгерімді шаруашылықта пайдалануға қол жеткізу, бөгде шаруашылық қызметті реттеу, МҰТП-ның қорғалатын аумағына теріс әсердің алдын алуға ғана емес, МҰТП-ның күзет аймағында тұратын жергілікті халықтың орнықты тіршілігін қамтамасыз етуге де ықпал ететін шаруашылық жүргізудің балама бағыттарын енгізу болып табылады.

Қазіргі уақытта ұлттық парк аумағында инвестициялар тарту және ЕҚТА арнайы құралдарын пайдалану кезінде (мемлекеттік-жеке меншік әріптестік шеңберінде) туристік-рекреациялық инфрақұрылымның бірқатар объектілерін құруға мүмкіндік бар. Бұдан басқа, парк аумағында туризм мен рекреацияны дамыту мақсатында шарттық талаптармен ұзақ мерзімді не қысқа мерзімді пайдалануға саябақ бере алатын бірқатар учаскелер бар, дамытудың экономикалық тұрғыда тиімдісі болып табылады.

Ұлттық парк қызметінің тиімділігін арттыру үшін қолда бар инженерлік желілер мен коммуникацияларды (жолдар, су құбырлары, кордондар) жақсарту, сондай-ақ жаңаларын (кордондар мен қонақ үйлер жүйесін) құру қажет.

МҰТП-да туристік және рекреациялық қызмет белсенді дамуда, қолданыстағы туристік бағыттар бар. Қазіргі уақытта саябаққа келушілер санының үнемі өсіп отыратындығына байланысты танымал табиғи-аумақтық кешендерді сақтау үшін туристік бағыттардың санын және олардың орналасу дәрежесін арттыру қажет, бұл рұқсат етілген рекреациялық сыйымдылықты арттырады.

МҰТП қызметінің тиімділігін жақсарту үшін материалдық-техникалық базаны кеңейту қажет. Оған бірден бір әсер ететін мемлекет және инвесторларды тарту болып табылады. Сондықтан жоғарыда көрсетілген модельдер негізінде әрекет жасау қажет.

Сонымен қатар, зерттеу жергілікті туристік индустрияға терең интеграцияланған қауымдастық жергілікті туристік қызметтер мен өнімдерді ұсынуға оң әсер ету әлеуетін арттыра алатындығын көрсетеді. Сонымен қатар, муниципалды және ұлттық үкіметтердің қолайлы қолдауы мен саясаты тұрғындардың көп бөлігі жергілікті туристік іс-шаралардан пайда көретініне кепілдік бере алуы қажет. Кең ауқымды демократиялық шеңберлер мен тетіктер туризмді және оның меншігін басқаруға жергілікті бақылауды қамтамасыз етуі керек, бірақ ішкі және сыртқы күштер мен мүдделер мұндай бақылауға теріс әсер етуі мүмкін. Туризмді дамыту «катализаторлары» жергілікті тұрғындарды шабыттандыруға және ынталандыруға қызмет ете алады. А. Allcock, V. Jones, S. Lane және J. Grant атап өткендей, арнайы делдалдық одақтар жергілікті тұрғындарының туризмді бақылауды сақтап қалуына ықпал етеді [17]. Сонымен қатар, индивидуализм мен тұтынушылықтың өсуі қоғамдағы үйлесімділікке нұқсан келтіріп, жергілікті бақылауды әлсіретуі мүмкін. Бірақ туризм-бұл екі ұшы бар таяқ. Қоғамға және жеке адамдарға пайда әкелу арқылы ол жергілікті дәстүрлерді әлсіретіп немесе жойып, сол арқылы адамдар тәуелді болатын әлеуметтік және экологиялық ортаға нұқсан келтіруі мүмкін. Жоспарлау мен дамудың алғашқы кезеңдерінен бастап күнделікті басқаруға дейінгі жергілікті туристік секторға белсенді араласатын, яғни интеграцияланған ауылдық қауымдастықтар туризмнің жалпы тұрақтылығын арттыруға және жағымсыз әсерлерді азайтуға мүмкіндік береді. Бұрын оқшауланған қауымдастықтардағы әлеуметтік толқулар мен жаһандану сияқты факторлар табыс алу мүмкіндігі өскен сайын шиеленіс тудыруы мүмкін. Туризмді дамытудың бастапқы кезеңінде, жергілікті туризмді қорғаушылардың қолдауымен қоғамдастықтың интеграциясын ынталандырудың маңыздылығы көрсетілген. Егер интеграция процесінде ұзақ уақыт кідірістер пайда болса, бұл аймақтың дамуына кері әсер береді. Бұл сценарийде интеграциялық әлеует жергілікті кәсіпкерлер мен билік өкілдері өздерінің жеке үлестерін нығайту қажет. Қолдау болмаса, тұрақты туризм саласындағы кез-келген бастама күтілетін мақсаттарынан алыс болуы мүмкін. Ықтимал қарсыластар, егер олардың қолдауы ертерек алынған болса, осы тұрақты туризм жобасының ең ынталы жақтаушылары бола алады.

Алайда, бұл процесті шешім қабылдауда айтарлықтай бақылауға немесе әсер ететіндердің, әсіресе қоғамның ең жақсы мүдделеріне қауіп төндірмейтіндердің мүддесі үшін айналып өтуге немесе пайдалануға болмайды. Жергілікті тұрғындардың қоғамдастықты дамыту контекстіндегі мүмкіндіктері теңдеудің барабар туристік сұраныс пен ресурстар сияқты бөлігі болып табылады.

Кейбір қауымдастықтар үшін дәстүрлі білім мен байырғы мәселелерді ескеру туризмге тұрақты көзқарас үшін өте маңызды. Қоғамдастықтың тұрақты туризмге интеграциясы туралы терең түсінік беру үшін кем дегенде екі жолды зерттеуге болады. Біріншіден, қауымдастықтың интеграциясы тұрақты туризммен байланысты экологиялық параметрлерге қандай әсер етеді? Екіншіден, үлкен әлеуметтік интеграция жергілікті тұрғындардың мүддесі үшін туризмді дамытуға ықпал ете ме?

Қорытындылай келе, ЮНЕСКО-ның жақында берген анықтамасы бойынша [18] қоғамдық туризмді мадақтау практикасы тұрақты дамуға бет бұра ма, әлде туризмнің өзі көптеген ішкі және сыртқы әсерлер мен өзгерістерге байланысты құлдырай ма, жоқ па, уақыт көрсетеді. Тарбағатай аймағында қауымдастықтар туристік талғамдардың қыңырлығы мен құмарлықтарын жеңе алуы үшін жергілікті тұрғындар өмір сүрудің әртүрлі стратегияларын, сондай-ақ олардың қоғамдық ұйымдарын қолдауы керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Тарбағатай ұлттық паркінде экотуризмнің қазіргі жағдайын ескере отырып, осы бағыттағы жұмысты жандандыру үшін шаралар тізбегін қолдану қажет:

1) орнықты даму ережелерін қолдану, атап айтқанда туризм жөніндегі ережелерді мемлекеттік деңгейде бекіту;

2) орнықты даму теориясы мен практикасы мәселелері бойынша басқа да ұлттық парктермен ынтымақтастық және тәжірибе алмасу, олардың әдістері мен құралдарын бейімдеу;

3) халықтың экологиялық санасының деңгейін арттыру, қоршаған ортаның сапасы туралы ақпаратты тарату және оны қорғау әдістері болып табылады;

4) табиғат қорғау қызметін экономикалық және құқықтық қолдау болып табылады;

5) үкіметтік емес ұйымдарды қолдау арқылы халықтың табиғат қорғау бастамаларын ынталандыру болып табылады;

6) туризмнің қоршаған ортаға әсерін бағалау, дестинациялар үшін туризмді тұрақты дамыту индикаторларының жиынтығын айқындау, экологиялық менеджмент және экологиялық аудит, орнықты даму тәсілдерін қолданатын кәсіпорындар үшін сертификаттау жүйесін әзірлеу сияқты құралдарды неғұрлым тиімді пайдаланған жөн.

Қорытындылай келе, Тарбағатай ұлттық паркі бүгінгі таңда жас болғанымен, туристік әлеуеті өте жоғары табиғи парктер қатарына кіреді. Сол себепті табиғи парк аумағында дұрыс жоспарланған эко-туризм осы аймақтың болашақта ірі туристік дестинация ретінде қалыптасуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТЕР ТІЗІМІ

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 ноября 2000 года № 1692 О Концепции развития и размещения особо охраняемых природных территорий Республики Казахстан до 2030 года. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 10 сентября 2010 года № 924 [Электронды ресурс] // Әділет [web-сайт]. – 2000. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P000001692_ (Қарау уақыты: 15.07.2022).

2. «Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің «Тарбағатай» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі» республикалық мемлекеттік мекемесін құру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 маусымдағы № 382 қаулысы [Электронды ресурс] // Әділет [web-сайт]. – 2018. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000382> (Қарау уақыты: 15.07.2022).

3. Парк жайында [Электрондық ресурс] // «Тарбағатай» ұлттық паркінің ресми сайты [web-сайт]. – д. ж. – URL: <https://tarbagatai-park.kz/kz/> (Қарау уақыты: 15.07.2022).

4. Панов И. Н. Экологический туризм и его роль в устойчивом развитии территорий // Теория и практика международного туризма: Сб. науч. ст. / под ред. А. Ю. Александровой. – М.: КноРус, 2013. – 250 с.

5. Фаронова Ю. В. Экологический туризм в Австралии // Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2016. – № 22. – С. 13-17.

6. Алексеева Е. В. Экологический туризм: проблемы и перспективы: учебное пособие. – М.: Пресс, 2015. – 566 с.

7. Егоренков Л. И. Экология туризма и сервиса: Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2013. – 234 с.

8. Мишечкин Г. В., Голубничая С. Н. Экологический туризм на урбанизированных территориях // Сервис в России и за рубежом. – 2017. – № 7(77). – С. 85-98.

9. Понеделко Г., Квашнин Ю., Гутник А., Трофимова О. Экологический туризм в странах Южной Европы // Мировая экономика и международные отношения. – 2018. – № 62(2). – С. 73–82.

10. About IUCN [Электронды ресурс] // Официальный Интернет-сайт Международного союза охраны природы IUCN [web-сайт]. – д.ж. – URL: <https://www.iucn.org/theme/world-heritage> (Қарау уақыты: 15.07.2022).

11. Экотуризм: виды экологического туризма [Электронды ресурс] // Туристический портал Тюмени: энциклопедия [web-сайт]. – д.ж. – URL: <http://travel72.ru/articles/66> (Қарау уақыты: 15.07.2022).

12. World Tourism Organization. Compendium of Best Practices and Recommendations for Ecotourism in Asia and the Pacific. – UNWTO, Madrid, 2012. – 134 p. – DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284414260>.

13. Donohoe H. M., Needham R. D. Ecotourism: The Evolving Contemporary Definition // *Journal of Ecotourism*. – 2016. – № 5(3). – P. 192-210.
14. Eagles P. F. J. Nature-based tourism management // In: *Contemporary Perspectives on Tourism*. Department of Geography Publication Series. – Waterloo, ON: Department of Geography, University of Waterloo, 2001. – P. 181-232.
15. IUCN. Guidelines for Protected Area Management Categories. – CNPPA with the assistance of WCMC. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 1994. – 261 p.
16. Sandwith T., Shine C., Hamilton L., Sheppard D. Transboundary protected areas for peace and cooperation. – IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 2001. – 111 p.
17. Zalatan A., Gaston A.R. Soft Ecotourism: The Substitution Effect // *The Tourist Review*. – 1996. – № 51(4). – P. 42-48. – DOI: <https://doi.org/10.1108/eb058235>.
18. Allcock A., Jones B., Lane S., Grant J. National ecotourism strategy. – Commonwealth Department of Tourism. Canberra AGPS, 1994. – 68 p.

REFERENCES

1. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 10 noyabrya 2000 goda № 1692 O Koncepcii razvitiya i razmeshcheniya osobo ohranyaemykh prirodnym territoriy Respubliki Kazahstan do 2030 goda. Utratilo silu postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 10 sentyabrya 2010 goda № 924. (2000). Adilet. Retrieved July 15, 2022, from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P000001692_ (In Russian).
2. «Kazakstan Respublikasynyn Auyl sharuashylygy ministrlygi Orman sharuashylygy zhane zhanuarlar duniesi komitetinin "Tarbagataj" memlekettik ulttyk tabigi parki» respublikalyk memlekettik mekemesin kuru turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2018 zhylygy 27 mausymdagy № 382 kaulysy. (2018). Adilet. Retrieved July 15, 2022, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000382> (In Kazakh).
3. Park zhajynda. (n.d.). Official site of "Tarbagatai" National Park. Retrieved July 15, 2022, from <https://tarbagatai-park.kz/kz//> (In Kazakh).
4. Panov, I. N. (2013). *Ekologicheskij turizm i ego rol' v ustojchivom razvitii territorij. Teoriya i praktika mezhdunarodnogo turizma: Sb. nauch. st. Ed. by. A. Yu. Aleksandrova*. KnoRus, Moscow, 250 p. (In Russian).
5. Faronova, Yu. V. (2016). *Ekologicheskij turizm v Avstralii. Novoe slovo v nauke i praktike: gipotezy i aprobaciya rezul'tatov issledovanij*, 22, 13-17 (In Russian).
6. Alekseeva, E. V. (2015). *Ekologicheskij turizm: problemy i perspektivy: uchebnoe posobie*. Press, Moscow, 566 p. (In Russian).
7. Egorenkov, L. I. (2013). *Ekologiya turizma i servisa: Uchebnoe posobie. Finansy i statistika*, Moscow, 234 p. (In Russian).
8. Mishechkin, G. V. and Golubnichaya, S. N. (2017). *Ekologicheskij turizm na urbanizirovannyh territoriyah. Servis v Rossii i za rubezhom*, 7(77), 85-98 (In Russian).
9. Ponedelko, G., Kvashnin, Yu., Gutnik, A. and Trofimova, O. (2018). *Ekologicheskij turizm v stranah Yuzhnoj Evropy. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 62(2), 73–82 (In Russian).
10. About IUCN. (n.d.). IUCN official website. Retrieved July 15, 2022, from <https://www.iucn.org/theme/world-heritage>.
11. Ekoturizm: vidy ekologicheskogo turizma. (n.d.). Tourist portal of Tyumen: encyclopedia. Retrieved July 15, 2022, from <http://travel72.ru/articles/66> (In Russian).
12. World Tourism Organization. (2012). *Compendium of Best Practices and Recommendations for Ecotourism in Asia and the Pacific*. UNWTO, Madrid, 134 p., DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284414260>.
13. Donohoe, H. M. and Needham, R. D. (2016). Ecotourism: The Evolving Contemporary Definition. *Journal of Ecotourism*, 5(3), 192-210.
14. Eagles, P. F. J. (2001). Nature-based tourism management. In: *Contemporary Perspectives on Tourism*. Department of Geography Publication Series. Waterloo, ON: Department of Geography, University of Waterloo, 181-232.

15. IUCN. (1994). Guidelines for Protected Area Management Categories. CNPPA with the assistance of WCMC. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 261 p.
16. Sandwith, T., Shine, C., Hamilton, L. and Sheppard, D. (2001). Transboundary protected areas for peace and co-operation. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 111 p.
17. Zalatan, A. and Gaston, A. R. (1996). Soft Ecotourism: The Substitution Effect. *The Tourist Review*, 51(4), 42-48, DOI: <https://doi.org/10.1108/eb058235>.
18. Allcock, A., Jones, V., Lane, S. and Grant, J. (1994). National ecotourism strategy. Commonwealth Department of Tourism. Canberra AGPS, 68 p.

OPTIMAL MODELS OF ECOTOURISM ORGANIZATION ON THE TERRITORY OF THE TARBAGATAI NATIONAL PARK: APPLICATION POSSIBILITIES AND RECOMMENDATIONS

A. B. Kaliyeva^{1*}, A. S. Aktymbaeva¹, A. Zh. Sapiyeva¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose systematization of the practice of development and management of ecological tourism in leading countries and consideration of the optimal model for its implementation in the Tarbagatai National Park.

Methodology. Research work was carried out using such general scientific methods as analysis, comparison, generalization.

The originality / value the conducted study showed that the models presented on the basis of the results can be used in the Tarbagatai National Park. Based on foreign experience in the development of national parks, an optimal model for the development of the Tarbagatai National Park is proposed.

Findings. Since the Tarbagatai National Park is one of the young parks in Kazakhstan, it is clear that work is underway to develop it, but there is still a number of works that need to be done. An analysis of the practice of organizing and managing national parks abroad allows us to conclude that its individual components can be used to improve the activities of the Tarbagatai National Park.

Keywords: ecological tourism, environmentally safe foundations of ecological tourism, nature-oriented tourism, world practice of ecological tourism management, public administration.

Acknowledgments: The article was prepared within the framework of the project AP08855888 «Ensuring the sustainable development of national parks of Kazakhstan through the territorial organization of ecological tourism» with funding from the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

ОПТИМАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА «ТАРБАГАТАЙ»: ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ И РЕКОМЕНДАЦИИ

А. Б. Қалиева^{1*}, А. С. Ақтымбаева¹, А. Ж. Сапиева¹

¹Казахский национальный университет им аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – систематизация практики развития и управления экологическим туризмом в ведущих странах и рассмотрение оптимальной модели его внедрения в Тарбагатайском национальном парке.

Методология. Проводилась исследовательская работа с использованием таких общенаучных методов, как анализ, сравнение, обобщение.

Оригинальность / ценность исследования проведенное исследование показало, что модели, представленные на основе результатов, способны использоваться в Тарбагатайском национальном парке. На основе зарубежного опыта развития национальных парков предложена оптимальная модель развития национального парка «Тарбагатай».

Результаты исследования. Поскольку Тарбагатайский национальный парк является одним из молодых парков Казахстана, видно, что ведутся работы по его развитию, но есть еще ряд работ, которые необходимо выполнить. Анализ практики организации и управления национальными парками за рубежом позволяет сделать вывод о том, что отдельные его компоненты могут быть использованы при совершенствовании деятельности Тарбагатайского национального парка.

Ключевые слова: экологический туризм, экологически безопасные основы экологического туризма, природоориентированный туризм, мировая практика управления экологическим туризмом, государственное управление.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках проекта AP08855888 «Обеспечение устойчивого развития национальных парков Казахстана через территориальную организацию экологического туризма» при финансировании Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Қалиева Аида Болатханқызы – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, email: aida_kalieva97@mail.ru*

Ақтымбаева Алия Сағындыковна – география ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, email: alia_79-30@mail.ru

Сапиева Акмарал Женисбаевна – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, email: mashok_1993@mail.ru